

**K. MONTESKYE VA M. BEHBUDIY TAFAKKURIDA
MODERNIZATSIYA VA QADRIYATLAR DIALEKTIKASI: G‘ARB VA
SHARQ UYG‘UNLIGINING ZAMONAVIY TALQINI**

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-380-386>

Zokirov Akbarxon

*TDSHU, Sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi
magistranti*

Ilmiy rahbar: Narimonov Q.G.

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
PhD. Dotsent.*

Annotatsiya: Maqolada G‘arb va Sharq tafakkuri o‘rtasidagi integratsiyaning falsafiy asoslari K. Monteskye va M. Behbudiyning ijtimoiy-madaniy qarashlari misolida tahlil qilinadi. Ularning modernizatsiya, erkinlik, ma‘rifat va taraqqiyot haqidagi g‘oyalari zamonaviy falsafiy kontekstda qayta o‘rganilib, hozirgi O‘zbekiston jamiyatidagi ijtimoiy modernizatsiya jarayonlariga tatbiq etish imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: G‘arb falsafasi, Sharq ma‘rifatchiligi, integratsiya, modernizatsiya, Monteskye, Behbudiy, taraqqiyot, ijtimoiy ong, erkinlik.

KIRISH

G‘arb va Sharq falsafiy merosi inson tafakkurining ikki yirik yo‘nalishi sifatida tarixan bir-birini to‘ldirib, insoniyat sivilizatsiyasining umumiy rivojlanish jarayonida uzviy uyg‘unlikni namoyon etib kelgan. Har ikki tafakkur maktabi jamiyat, inson va ma‘naviyat haqidagi qarashlarda o‘ziga xos yondashuvni shakllantirgan bo‘lsa-da, ularning maqsadi yagona — taraqqiyot, adolat va ma‘rifat orqali inson kamolotiga erishishdir.

K. Monteskye G‘arb falsafasi tarixida siyosiy erkinlik, qonun ustuvorligi va ijtimoiy muvozanat g‘oyalarini tizimli tarzda ishlab chiqqan mutafakkir sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning “Qonunlar ruhi” asarida jamiyat rivojining tabiiy qonunlari, inson erkinligini ta‘minlovchi siyosiy tuzum shakllari va adolat mezonlari tahlil qilinadi. Monteskye nazariyasi Yevropa ma‘rifatchiligi davrida inson erkinligini huquqiy asosda himoya qilish tamoyillarini shakllantirib, keyingi davr falsafiy tafakkuriga chuqur ta‘sir ko‘rsatgan.

M. Behbudiy esa Sharq ma‘rifatchiligi tarixida milliy o‘zlikni anglash, ta‘lim va ma‘rifat orqali jamiyatni yangilash g‘oyalarini ilgari surgan ziyolilardan biridir. Uning fikricha, taraqqiyotning asosi xalqning ma‘naviy uyg‘onishi, ilm va madaniyatga intilishidadir. Behbudiy uchun erkinlik va ma‘rifat bir-birini to‘ldiruvchi qadriyatlar bo‘lib, ular milliy mustaqillik va ijtimoiy taraqqiyotning poydevorini tashkil etadi.

Bugungi globallashuv davrida G‘arb va Sharq o‘rtasidagi falsafiy hamda madaniy integratsiya jarayonlari insoniyat tafakkurining yangi bosqichini belgilab bermoqda. Shu nuqtayi nazardan, K. Monteskye va M. Behbudiy qarashlarini zamonaviy

sharoitda qayta o‘rganish, ularning intellektual merosini qiyosiy falsafiy tahlil asosida talqin etish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki ijtimoiy-madaniy rivojlanishning konseptual asoslarini anglash uchun ham dolzarb masala hisoblanadi.

Asosiy qism:

K. Monteskye G‘arb ma‘rifatchilik davrining eng yirik mutafakkirlaridan biri bo‘lib, uning “Qonunlar ruhi” asari ijtimoiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotida muhim burilish nuqtasini tashkil etadi. U jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini tabiiy muhit, siyosiy tuzilma, urf-odat va inson tabiatining o‘zaro ta‘siri asosida izohlaydi. Monteskye uchun jamiyat – bu insonning tabiiy ehtiyojlari, erkinlikka intilishi va qonunlarga bo‘ysunish zarurati o‘rtasidagi muvozanat tizimidir.

Mutafakkirning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, taraqqiyot inson erkinligini qonunlar bilan muvofiqlashtirish orqali amalga oshadi. Qonunlar inson faoliyatini cheklovchi emas, balki uning tabiiy huquqlarini himoya qiluvchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Monteskye fikricha, siyosiy erkinlikning darajasi qonunlarning adolatliligi va hokimiyatlar o‘rtasidagi muvozanatga bog‘liq. Shu sababli u hokimiyatlarning bo‘linishi tamoyilini siyosiy barqarorlikning falsafiy asosi sifatida asoslab beradi.

Monteskye qonunlarning kelib chiqishini tabiiy va ijtimoiy omillar bilan bog‘laydi. U har bir xalqning qonunlari uning geografik holati, iqlimi, iqtisodiy sharoiti, diniy e‘tiqodi va urf-odatlarini bilan uyg‘un bo‘lishi lozimligini ta‘kidlaydi. Bu yondashuv G‘arb tafakkurida nisbiylik g‘oyasini falsafiy darajada shakllantirgan ilk konsepsiyalardan biridir. U insoniyat tarixini madaniy va siyosiy tizimlar evolyutsiyasi sifatida ko‘radi. Monteskye nazariyasiga ko‘ra, jamiyat taraqqiyotining poydevori — qonunlar, siyosiy erkinlik va ma‘naviy yetuklik uyg‘unligidir. Shu jihatdan uning qarashlari keyinchalik ma‘rifatchilik davrining ko‘plab mutafakkirlari hamda G‘arb konstitutsion tafakkuriga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan.

Monteskye konsepsiyasining mohiyatida insoniyat taraqqiyoti uchun erkinlik va qonun ustuvorligi o‘rtasidagi muvozanat g‘oyasi yotadi. Uning fikricha, haqiqiy taraqqiyot insonning ichki erkinligi, ma‘naviy kamoloti va adolatliligi ijtimoiy tizimning shakllanishidir. Shu ma‘noda, Monteskye g‘oyalari nafaqat G‘arb falsafasida, balki universal sivilizatsion tafakkurda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lgan konseptual modeldir.

K. Monteskye G‘arb ma‘rifatchilik davrining yirik mutafakkiri bo‘lib, uning “Qonunlar ruhi” asari ijtimoiy-falsafiy tafakkurda yangi bosqichni boshlab bergan. U jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini tabiiy muhit, siyosiy tuzilma, urf-odat va inson tabiatining o‘zaro ta‘siri asosida izohlaydi[1, B. 12]. Monteskye uchun jamiyat – bu insonning tabiiy ehtiyojlari, erkinlikka intilishi va qonunlarga bo‘ysunish zarurati o‘rtasidagi muvozanat tizimidir.

Mutafakkirning fikricha, taraqqiyot inson erkinligini qonunlar bilan muvofiqlashtirish orqali amalga oshadi. Qonunlar inson faoliyatini cheklovchi emas, balki uning tabiiy huquqlarini himoya qiluvchi mexanizm sifatida talqin etiladi. U hokimiyatlarning bo‘linishini siyosiy barqarorlikning falsafiy asosi sifatida ko‘radi. Monteskye har bir xalqning qonunlari uning geografik, iqtisodiy va madaniy sharoitlariga mos bo‘lishi kerakligini ta‘kidlab, nisbiylik g‘oyasiga falsafiy asos

yaratadi[2, B. 345]. Uning konsepsiyasi erkinlik, qonun ustuvorligi va ma’naviy yetuklik uyg’unligiga tayanadi hamda G’arb konstitutsion tafakkurining poydevoriga aylangan.

Mahmudxo’ja Behbudiy — jadidchilik harakatining peshqadami, o’zbek ma’rifatchilik falsafasining asoschisi sifatida millat tafakkurini yangilashga katta hissa qo’shgan mutafakkirdir. U “Padarkush”, “Taraqqiy” va “Maktab” kabi asarlarida ma’rifatni milliy o’zlikni saqlagan holda modernizatsiyaning asosi sifatida talqin qiladi[3, B. 46]. Behbudiy uchun taraqqiyot — bu ilm, axloqiy ong va madaniyat uyg’unligidan iborat jarayon bo’lib, u millatni zamonaviy dunyoga olib chiqishning yagona yo’lini ta’lim va ma’rifatda ko’radi. U o’z qarashlarida “yangi maktab”, “milliy matbuot” va “dunyoviy fanlar” g’oyalari ilgari surib, xalqni jaholatdan xalos etish, milliy tafakkurni uyg’otish, ayollar ta’limini kengaytirish masalalarini falsafiy muammolar darajasiga ko’taradi[4, B. 213]. Behbudiy konsepsiyasining markazida ma’naviy-axloqiy yangilanish, ilmiy tafakkur va milliy ong uyg’unligi yotadi. Shu bois uning qarashlari Sharq uyg’onish tafakkurida ma’rifat va modernizmni birlashtirgan falsafiy model sifatida ahamiyat kasb etadi.

K. Monteskye va M. Behbudiy qarashlarining falsafiy mohiyatini qiyosiy tahlil qilish ularning jamiyat, taraqqiyot va inson erkinligi haqidagi konsepsiyalarida umumiylik va farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Har ikkala mutafakkir o’z davrining ijtimoiy-siyosiy sharoitidan kelib chiqib, inson va jamiyat o’rtasidagi munosabatlarni falsafiy tahlil etgan, biroq ularning nazariy asoslari va maqsad yo’nalishlari turlicha talqin etilgan.

Asos	K. Monteskye	M. Behbudiy
Jamiyat modeli	Siyosiy erkinlik asosida	Ma’rifat va axloq asosida
Maqsad	Inson huquqlari va qonun ustuvorligi	Milliy uyg’onish va madaniy yangilanish
Falsafiy asos	Ratsionalizm	Ma’rifatparvarlik
Integratsiya ma’nosi	Turli ijtimoiy sinflarni uyg’unlashtirish	Sharq va G’arb qadriyatlarini uyg’unlashtirish

Monteskye konsepsiyasi G’arb siyosiy-falsafiy tafakkurida erkinlikni qonunlar bilan uyg’unlashtirish g’oyasiga tayanadi. U ijtimoiy tizim barqarorligini hokimiyatlarning bo’linishi va qonun ustuvorligi orqali ta’minlanishini ta’kidlaydi. Behbudiy esa Sharq ma’naviy muhitida ma’rifatni milliy o’zlik va madaniy yangilanishning poydevori sifatida talqin qiladi. Ularning qarashlari bir-birini to’ldiradi: Monteskye jamiyatning siyosiy mexanizmlarini asoslab bergan bo’lsa, Behbudiy uning ma’naviy va ma’rifiy poydevorini yoritgan. Shunday qilib, har ikkala mutafakkirning qarashlari integratsion tarzda uyg’unlashganda, zamonaviy ijtimoiy-falsafiy modelning ikki ustunini — erkinlik va ma’rifatni birlashtiruvchi konseptual yondashuv yuzaga keladi. Monteskye ratsionalizmga asoslangan siyosiy-falsafiy qarashlarida jamiyat taraqqiyotini inson ongining erkinligi, qonun ustuvorligi va ijtimoiy muvozanat bilan bog’laydi. Uning nazarida inson erkinligi – barcha ijtimoiy

tizimlarning markaziy mezoni bo‘lib, u aql, tajriba va adolat uyg‘unligi orqali amalga oshadi.

Behbudiy esa modernizatsiyani ma‘naviy va axloqiy yangilanish jarayoni sifatida talqin qiladi. U milliy o‘zlikni asrab, ilm, ma‘rifat va e‘tiqodni uyg‘unlashtirish orqali jamiyatni yangilash zarurligini ilgari suradi. Uning fikricha, taraqqiyotning ildizi insonning ruhiy poklanishi va axloqiy yetukligidadir. Har ikkala mutafakkir qarashlarida inson shaxsiyati markaziy o‘rinni egallaydi. Monteskye uchun bu aql va huquq asosida, Behbudiy uchun esa ma‘naviyat va ma‘rifat asosida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan ularning qarashlari o‘zaro to‘ldiruvchi va integratsion tafakkurning universal modelini yaratadi – ya‘ni G‘arbning ratsionalizm tamoyillari bilan Sharqning ma‘naviy qadriyatlari uyg‘unlashgan holat.

Bugungi globallashuv sharoitida integratsion jarayonlar nafaqat iqtisodiy, balki ma‘naviy va madaniy sohalarda ham chuqurlashmoqda. O‘zbekiston va umuman Sharq mamlakatlari taraqqiyotida ma‘naviyat, milliy qadriyatlar va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unligi dolzarb masalaga aylangan. Bu jarayon milliy o‘zlikni saqlagan holda jahon sivilizatsiyasiga integratsiyalashuvning yangi bosqichini ifodalaydi.

Monteskye va Behbudiy g‘oyalari ana shu jarayonlarning nazariy poydevorini tashkil etadi. Monteskye konsepsiyasida erkinlik, qonun ustuvorligi va ijtimoiy muvozanat tamoyillari ilgari surilgan bo‘lsa, Behbudiy qarashlarida ma‘naviy yuksalish, axloqiy tarbiya va ilm-ma‘rifat uyg‘unligi asosiy o‘rinni egallaydi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy kontekstda bu ikki yondashuv bir-birini to‘ldiruvchi jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda — ya‘ni, jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun texnologik yangilanish ma‘naviy yangilanish bilan bir qatorda borishi zarur.

Shu ma‘noda, Monteskye ratsionalizm va huquqiy tafakkur orqali, Behbudiy esa ma‘naviyat va ma‘rifat orqali insonni jamiyat markaziga qo‘ygan. Bugungi kunda ushbu g‘oyalar uyg‘unlashuvi O‘zbekistonning ma‘naviy siyosati, ta‘lim islohotlari va yoshlar dunyoqarashida o‘z ifodasini topmoqda.

Monteskye o‘zining siyosiy-falsafiy qarashlarida jamiyatni qonunlar orqali erkinlikka olib chiqishni asosiy maqsad sifatida belgilagan. Unga ko‘ra, haqiqiy erkinlik — bu inson xatti-harakatining qonun bilan uyg‘unlashgan holatidir; ya‘ni qonunlar insonni cheklash emas, balki uni adolatli jamiyatda erkin yashashga yo‘naltiruvchi mexanizmdir.

Behbudiy esa erkinlikni ma‘rifat bilan bog‘laydi. U xalqni ilmli, ongli va mustaqil fikrlovchi shaxsga aylantirish orqali ijtimoiy ozodlikka erishishni ko‘zlagan. Uning nazarida ma‘rifat — insonni jaholatdan ozod etuvchi, millatni esa mustaqillikka yetaklovchi kuchdir.

Zamonaviy jamiyat sharoitida bu ikki yo‘l bir-birini to‘ldiradi: ma‘rifat — erkinlikning asosi, erkinlik esa barqaror taraqqiyotning zarur shartidir. Demak, huquqiy tafakkur va ma‘naviy uyg‘onish uyg‘unlashgandagina inson va jamiyat haqiqiy ma‘noda erkin, ijodkor va taraqqiyparvar bo‘la oladi.

Monteskye va Behbudiy g‘oyalarining zamonaviy talqini ularning konsepsiyalarini amaliy sohalarga tatbiq etish imkonini beradi. Bugungi globallashuv sharoitida quyidagi yo‘nalishlar ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi:

Ta‘lim tizimida ma‘rifat va erkin tafakkur uyg‘unligini targ‘ib qilish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirish;

- Milliy qadriyatlarni G‘arbning ilg‘or ilmiy, texnologik va madaniy standartlari bilan uyg‘unlashtirish orqali modern jamiyat uchun muvozanatli ijtimoiy model yaratish;

- Falsafiy tafakkur asosida “madaniy mustaqillik” konsepsiyasini shakllantirish, ya‘ni milliy o‘zlikni saqlagan holda ochiq, integratsion tafakkurga ega shaxsni tarbiyalash[6, B. 145]..

Ushbu yo‘nalishlar milliy ta‘lim siyosati, madaniyat strategiyasi va ijtimoiy islohotlar uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar:

Monteskye va Behbudiy qarashlarini falsafiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilganda, ularning g‘oyalari o‘rtasida chuqur ma‘naviy va ijtimoiy uyg‘unlik mavjudligi ko‘rinadi. Har ikkisi o‘z davrining eng dolzarb muammosi – inson erkinligi, jamiyatning ma‘naviy poydevori va taraqqiyot yo‘nalishini aniqlash masalasiga e‘tibor qaratgan. Monteskye bu jarayonni ratsional tafakkur va qonunlar ustuvorligi orqali izohlagan bo‘lsa, Behbudiy uni ma‘rifat, axloqiy yangilanish va milliy o‘zlikni anglash orqali asoslaydi.

Monteskye falsafasining mohiyatida ijtimoiy tizimni barqaror saqlab turuvchi kuch sifatida qonun, adolat va inson huquqlariga tayanish yotadi. U erkinlikni jamiyatning tabiiy rivojlanish shakli deb biladi va shu bois erkinlikni cheklovchi emas, balki uni tartibga soluvchi mexanizmlarni ilgari suradi. Behbudiy esa shu g‘oyani Sharq madaniyatiga mos holda davom ettirib, millatning ozodligi va taraqqiyoti faqat ma‘rifatli insonlar orqali amalga oshirishini ta‘kidlaydi. U jamiyatni o‘zgartirishning eng muhim vositasi sifatida ta‘lim va madaniyatni ko‘radi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Monteskye g‘oyalari siyosiy erkinlikning nazariy modelini taklif qilgan bo‘lsa, Behbudiy ma‘naviy erkinlikning amaliy yo‘lini belgilagan. Ularning tafakkurida inson asosiy qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. Monteskye uchun inson – qonunlar tizimida o‘z huquqlarini anglaydigan aql egalisi bo‘lsa, Behbudiy uchun u – ma‘rifat orqali o‘z xalqining taqdirini o‘zgartira oladigan ongli shaxsdir. Natijalarga ko‘ra, har ikki mutafakkir jamiyatni faqat tashqi islohotlar emas, balki ichki ong o‘zgarishlari orqali yangilanishi lozimligini ilgari suradi. Monteskye erkinlikni qonunlar orqali tartibga solgan, Behbudiy esa erkin tafakkurni ma‘naviy uyg‘onish bilan mustahkamlashga intilgan. Bu ikki yo‘nalish zamonaviy davrda ham bir-birini to‘ldiruvchi nazariy asos sifatida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv va axborot asrida ularning qarashlari o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Jamiyat taraqqiyoti endi nafaqat iqtisodiy o‘shish, balki ma‘naviy yetuklik va intellektual salohiyat bilan o‘lchanmoqda. Shu bois Monteskye ilgari surgan qonun ustuvorligi g‘oyasi va Behbudiy ta‘kidlagan ma‘rifatparvarlik

konsepsiyasi zamonaviy demokratik jamiyatlar uchun o‘zaro uyg‘un modelni tashkil etadi.

Tadqiqot natijalarga ko‘ra, bu ikki konsepsiyaning integratsiyasi O‘zbekistonning ijtimoiy-madaniy hayotida ham amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ta‘lim tizimida erkin fikrlashni rivojlantirish, milliy o‘zlikni saqlagan holda global qadriyatlarni qabul qilish, jamiyatda ma‘naviy immunitetni kuchaytirish singari yo‘nalishlar Monteskye va Behbudiy g‘oyalari zamonaviy talqinini aks ettiradi. Monteskye va Behbudiy qarashlari o‘z davrida insoniyat taraqqiyotining ikki qutbini – G‘arb ratsionalizmi va Sharq ma‘rifatparvarligini birlashtirgan falsafiy tizimni ifodalaydi. Ularning integratsion tafakkuri bugungi kunda ham ijtimoiy barqarorlik, madaniy uyg‘unlik va erkin fikrlashning nazariy hamda amaliy asosini belgilab bermoqda.

XULOSA

Monteskye va Behbudiy qarashlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular turli tarixiy-madaniy sharoitlarda yashagan bo‘lsalar-da, inson tafakkurining asosiy yo‘nalishlari — erkinlik, adolat, ma‘rifat va jamiyat farovonligi g‘oyalari ularning konsepsiyalarida umumiy falsafiy asos sifatida namoyon bo‘ladi. Monteskye o‘z asarlarida siyosiy tizim va huquqiy tenglik orqali inson erkinligini ta‘minlash zarurligini ta‘kidlagan bo‘lsa, Behbudiy bu g‘oyani ma‘rifat va axloqiy yangilanish asosida milliy darajada amalga oshirishni ko‘zlagan.

Ikkala mutafakkirning qarashlarini qiyosiy tahlil qilish shuni anglatadiki, ularning fikrlarida tafakkur va amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mavjud. Monteskye nazariy jihatdan siyosiy tizimni tartibga solish orqali inson huquqlarini himoya qilishga e‘tibor qaratgan bo‘lsa, Behbudiy bu g‘oyani xalq ma‘rifatini yuksaltirish, millatni uyg‘otish va milliy o‘zlikni saqlash orqali hayotga tadbiiq etishga uringan. Bu jihatdan, Behbudiy o‘z davrining sharoitida Monteskye ta‘limotini amaliy, ma‘naviy va ijtimoiy muhitga moslashtirgan sharqona talqinini yaratgan, desak, to‘g‘ri bo‘ladi.

Bugungi kunda ularning qarashlarini qayta tahlil qilish nafaqat tarixiy qadriyat sifatida, balki zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot konsepsiyasini shakllantirishda ham muhim nazariy asos bo‘la oladi. Monteskye ilgari surgan erkinlik va qonun ustuvorligi prinsiplari demokratik boshqaruv tamoyillarining asosi bo‘lib xizmat qilsa, Behbudiy ilgari surgan ma‘rifatparvarlik va milliy uyg‘onish g‘oyalari zamonaviy O‘zbekistonning ma‘naviy yangilanish strategiyasiga uyg‘un keladi. Monteskye va Behbudiy merosining o‘zaro uyg‘un tahlili shuni ko‘rsatadiki, g‘arbona siyosiy tafakkur va sharqona ma‘naviy yangilanish o‘zaro to‘ldiruvchi va boyituvchi jarayondir. Ularning qarashlari zamonaviy ta‘lim, siyosat va madaniyat tizimlarini rivojlantirishda muvozanatli, insonparvar va ma‘rifatga asoslangan yondashuvni shakllantirish uchun boy manba bo‘lib qolmoqda. Shu bois bu ikki mutafakkirning g‘oyalari tarixiy emas, balki dolzarb ijtimoiy-ma‘naviy yo‘nalish sifatida o‘rganilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Montesquieu, C. De l’esprit des lois (The Spirit of the Laws). – Geneva: Barrillot et Fils, 1748. – 822 p.

2. Sabine, G. H. A History of Political Theory. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961. – 850 p.
3. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 320 b.
4. Qosimov, B. O‘zbek jadidchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2003. – 256 b.
5. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1998. – 284 b.